

УДК 336.741(477)

Віктор Нестеренко

Директор Генерального департаменту регулювання грошового обігу Національного банку України

Ігор Галичин

Головний спеціаліст відділу досліджень грошово-кредитної політики та міжнародних валютно-кредитних відносин Центру наукових досліджень Національного банку України

Віхи історії/

Готівковий обіг України: від античних часів — до сьогодення

У статті висвітлено історичні віхи готівкового обігу на землях сучасної України від появи перших грошових знаків, що потрапили в райони Північного Причорномор'я разом із грецькими колоністами, становлення і занепаду грошової системи Київської Русі, грошей середньовіччя, часів нової історії – до народження сучасної гривні.

In the article considered are historical benchmarks of cash circulation on the territory of modern Ukraine from the appearance of the first currency that has come to Northern Prychernomoria together with Greek colonists, formation and decline of the monetary system of the Kievan Rus, money of the Middle Ages, and times of the modern history – to the birth of the modern hryvnia.

Ключові слова: гроші, карбування монет, купонокарбованець, гривня, грошова реформа, вітчизняна нумізматика, інвестиційні монети.

Key words: money, coinage, coupon-karbovanets, hryvnia, currency reform, domestic numismatics, bullion coins.

ВИНИКНЕННЯ ГРОШЕЙ. ДОАНТИЧНИЙ І АНТИЧНИЙ ПЕРІОДИ

Гроші можна сміливо віднести до одного з найдавніших і найзагадковіших винаходів людства за всю історію його еволюційного розвитку. В результаті змін у виробничих відносинах гроші пройшли складний шлях від украй простих, примітивних форм до їх сучасних видів. Упродовж багатьох тисячоліть наші предки обходилися взагалі без грошей у сучасному розумінні цього слова, у відносинах між людьми панував натуральний обмін.

Первісна людина використовувала в ролі грошей предмети першої необхідності – їжу та одяг. На різних

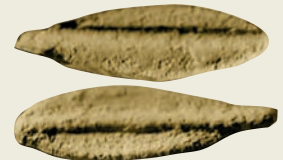
етапах розвитку “гроші” набували неймовірного різноманіття. Це були мушлі, зерно, худоба, шкури тварин, тютюн, боби, сіль тощо. Врешті-решт більшість видів древніх засобів розрахунків витіснили шматочки металу. Вважається, що першими користувачами таких металевих шматочків бу-

Мушлі каури, які виконували роль первісних грошей.

Малоазійська держава Лідія, Греція.
Перша половина VII ст. до н. е.
Статер. Електр.

Монета-стріла. VI ст. до н. е.
Бронза. Регіон поширення – узбережжя від Аполлонії до Керкінітиди (сучасної Євпаторії).

ли лідійці, які мешкали у Малій Азії. Виготовлення перших металевих грошей відносять до VII ст. до нашої ери. Вони мали однакові вагу і зовнішній вигляд, внаслідок чого легко розпізнавалися. Дорогоцінні метали виконували роль грошей протягом тривалого часу.

Щонайширшого розвитку карбування монет набуло в могутніх країнах античного світу – Греції і Римі [1, с. 7].

Сивої давнини сягає також історія грошового обігу України. У VII ст. до нашої ери на землях нинішнього українського Причорномор'я з'явилися перші колоністи із Греції. Різні причини спонукали людей до освоєння нових територій. Це і пошук партнерів для ведення торгівлі, і втеча від переслідувань політичного характеру тощо. Разом із колоністами на теренах нашої Батьківщини у переліку досягнень античної цивілізації з'являються і грецькі монети, що виготовлялися десь із середини VII ст. до н. е. на території полісів басейну Егейського моря.

Перше відоме поселення виникло на легендарному острові Березань поблизу сучасного міста Очакова зусиллями вихідців із грецького міста Мілет. Деякі вчені припускають, що від грецької назви ріки Дніпро – Борисфен поселення називалося Борисфенідою. Спочатку в грошовому обігу використовувалися привезені з собою колоністами гроші метрополії, але із часом поселенці налагодили виготовлення власних монет [4, с. 40].

На руїнах одного з найдавніших відомих тогочасних міст Ольвії разом із залишками крамниць і складів археологи також виявили залишки контори міняйл, які здійснювали обмін чужоземних грошей на ольвійські. Час зберіг для нас висічений на кам'яній плиті декрет про порядок такого грошового обміну. Ольвія випускала свої власні монети подібно до більшості грецьких полісів. Особливістю монетної справи цього міста було те, що на перших етапах монету не карбували, як в інших грецьких містах-державках, а відливали у формах. Пояснити це можна використанням міді, яка під час карбування монети тріскалася. Решта ж грецьких полісів мідні монети почала виготовляти пізніше, і їх використання обмежувалося дрібним розміром. Ще одна відмінність грошового обігу Ольвії – паралельне використання одночасно з великими литими монетами також литих мідних грошей у формі дельфінчиків. Разом із започаткуванням у V ст. до н. е. карбування срібної, а потім і мідної монети литі мідні гроші поступово з обігу зникли.

На ольвійських монетах здебільшого присутні зображення голови богині землеробства Деметри, богині муд-

Фігурки дельфінів, які в Ольвії виконували функції грошей. Ольвія. V ст. до н. е. Бронза.

рості Афіни, бога ріки Борисфена у вигляді чоловіка з рижками на лобі. Досить часто на монеті зображувався орел, який клює дельфіна. Ця картина правила чимось на зразок герба міста Ольвія [5, с. 41, 47].

До одного з найбільших грецьких

Ольвія. 330–300 рр. до н. е. Тетрадрахма. Срібло. 12.65 г.

полісів Північного Причорномор'я належав і Херсонес, розташований на території сучасного Севастополя і заснований пізніше за Ольвію – у другій половині V ст. до н. е. В грошовому обігу цього поліса використовувалися як завезені, так і власні монети, карбування яких розпочалося у першій половині IV ст. до н. е. Археологами було виявлено в місті залишки монет-

Випуск саммеотів. Херсонес. 390–380 рр. до н. е. Бронза.

Феодосія. 400–390 рр. до н. е. Драхма. Срібло.

ного двору. У цій будівлі, що загинула від пожежі наприкінці IV або на початку III ст. до н. е., знайдено десятки бронзових монетних кружечків, підготовлених для карбування.

Сировиною для виготовлення

херсонеських монет зазвичай були срібло і мідь. На місцевих монетах найчастіше зображувалася покровителька міста Діва – головна богиня

Ольвія. Початок IV ст. до н. е. Халк. Бронза.

Херсонеса. Її образ карбували у вигляді мисливиці, що стріляє з лука або вражає списом лева. Рідше на монетах була голова Геракла або його атрибути – палиця, бик [5, с. 79].

Карбування власних монет грецькими полісами тривало впродовж багатьох століть то призупиняючись, то відроджуючись. Проте внаслідок важкої економічної і політичної кризи античних держав та їх занепаду практично припиняється й обіг власних грошей. Виняток становив лише Херсо-

Херсонес. 370–364 рр. до н. е. Октобол (8 оболов) із зображенням голови Диви і бика, який буцається. Срібло. 6.58 г.

нес, де монети виготовлялися ще й у VIII–IX ст. Поступово грошовий ринок заповнили римські денарії. Але вже у V столітті нашої ери у містах

Денарій. Римська імперія. Фаустина Молодша (161–175 рр.). 18 мм.

Солід. Візантія.
Констант II (641–668 рр.). 20 мм.

Златник Володимира Святославича
(978–1015 рр.). Кінець X – початок XI ст.
Київська Русь. З колекції Національного
музею історії України (м. Київ). 22 мм.

Міліарісій. Візантія.
Іоан Цемісхий (969–976 рр.). 23 мм.

Срібляник II типу. Київська Русь.
Володимир Святославич (978–1015 рр.). 25 мм.

Північного Причорномор'я та інших тодішніх поселеннях на теренах нинішньої України поширюються монети Візантії.

СЕРЕДНІ ВІКИ

У часи існування сасанідського Ірану (III – середина VII ст.) торговими шляхами разом з різноманітними східними товарами на українські терени надходить значний обсяг срібних драхм вагою близько 4 г. А в IX–X ст. головним засобом платежу Київської Русі став арабський срібний дирхем. Перші ж давньоруські монети з'явилися в період правління Великого князя київського Володимира та його сина Ярослава. На думку вчених, ця подія зумовлювалася

Драхма. Сасанідський Іран.
Хосров II (591–628 рр.). 33 мм.

Дирхем. 747–748 рр. Арабський халіфат.
Омейяди. Мерван II (744–750 рр.).
Карбування – м. Васит. 21 мм.

Срібляник III типу. Київська Русь.
Володимир Святославич (978–1015 рр.). 27 мм.

Срібляник. Київська Русь.
Святополк Ярополчич (1015–1019 рр.). 27 мм.

були й інші стимули у наших предків виготовляти власні гроші. Інформації про такі монети обмаль, навіть свою сучасну назву “срібляники” та “златники” вони одержали вже у XIX ст. від тогочасних нумізматів. Період карбування також, судячи з усього, був нетривалий, не перевищував 30 років і обірвався з невідомих причин. Деякі дослідники вважають, що виготовлення київських монет припинилося через скорочення впливу арабських монет і зменшення у зв'язку з цим грошової маси в обігу. Ще одна причина – низька якість вітчизняних монет. Існували також грошові знаки, карбовані окремими князями, але помітної ролі у грошовому обігу вони не відігравали. У зазначений історичний період узагалі спостерігається занепад грошової системи Київської Русі.

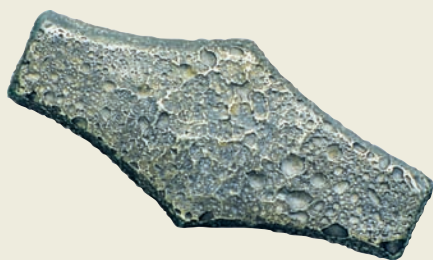
Поступово, починаючи з XI ст.,

функції грошей перебравли на себе монетні гривні – спеціальні злитки срібла. Відомі також і їх золоті злитки. Цій неординарній події сприяло розширення торговельних відносин з іноземними державами. Існувало кілька типів гривень: київські, новгородські, чернігівські, псевдокиївські. До наших часів дійшли і гривні литовського типу та волзькі, або татарські у вигляді маленького човна. Останніми Південна Русь сплачувала данину Орді. Найпоширенішою в XI–XII ст. була гривня київського типу, яка проіснувала десь до середини XIII століття – до навали орди Батия і руйнування Києва. Значно довшо проіснувала новгородська гривня, яка увійшла в обіг у XII ст. і виконувала свої функції аж до кінця XV ст., коли була витіснена іноземними монетами.

Слід зазначити, що на теренах Давньої Русі в обігу використовувалися й інші грошові одиниці, серед них: ногата, що відповідала арабському дирхему; резана – спочатку так називали половину срібного арабського дирхема, у першій половині XI ст. – денарія вагою 1.02 г. Пізніше ця монета називалася коною. Одночасно з металевими грішми використовувалися і так звані “шкіряні” гроші, представником яких в обігу виступала “куна” – шкурка куніці. “Виверицею”, або “векшею”, швидше за все, була шкурка білки. До речі, така назва звірка ще й досі збереглася в окремих регіонах України. Наприкінці XII ст. кунна система в основному поступилася київській і чернігівській гривням, однак залишки цієї системи пережили “металеву” гривню і зберігалися до початку XV ст. У XIII столітті також на землях Русі зустрічаються рублі – розрубані срібні злитки вагою вдвічі менші за гривні. Час їх використання не був тривалим, прижилися вони лише на новгородських і московських землях [1, с. 11–12].

Після захоплення більшої частини руських земель монголо-татарами територія сучасної України відійшла до різних сусідніх держав, що й зумовило особливості грошового обігу на цих територіях. Скажімо, на землях, які відійшли до Золотої Орди, в обігу панували джучидські срібні дирхеми і мідні пули, що потрапляли сюди з районів Волги або виготовлялися у Криму. Ординські хани започаткували карбування своєї монети – “теньги”. В обігу також зустрічалися злитки срібла, форма яких нагадувала

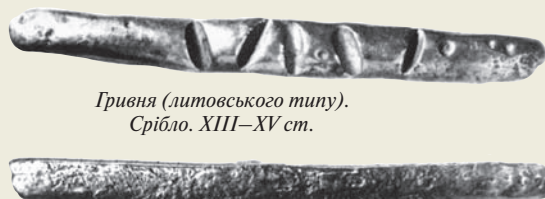
бажанням князів підтвердити могутність Київської Русі. Хоча, звичайно,

Гривня (київського типу). Срібло. X–XIII ст.

Гривні (чернігівського типу). Срібло. Кінець XI–XIII ст.

Гривня (литовського типу). Срібло. XIII–XV ст.

Гривня (новгородського типу). Срібло. XII–XV ст.

човники, називалися вони “саум”, або “суммо”. Для їх виготовлення йшла срібна данина, що збиралась на підкорених землях. Ці монети найширше використовувалися в районі Середнього Подніпров’я, у степових зонах і в Криму.

У районах Русі, що опинилися у складі Великого князівства Литовського і Руського та Королівства Польського, грошовий обіг наповнювали монети цих держав. Галицько-Волинська держава, що певною мірою зберегла свою незалежність, інтенсивно торгувала із сусідами, використовуючи при цьому руські гривні, угорські і польські денарії. В науковій літературі зустрічаються згадки про відливання власних монет окремими галицько-волинськими володарями, але досі такі гроші до рук науковців не потрапляли.

У XV ст. Золота Орда поступово розпалася, й на південних українських

турецькі монети.

У наступний період XVI–XVII ст. в грошовому обігу на українських територіях домінували монети Речі Посполитої. Щоправда, за литовської доби дуже популярними стали чеські монети, що на деякий час навіть потіснили гроші Польського королівства та Великого князівства Литовського і Руського. “Празький гріш” лишив помітний історичний слід в українському грошовому обігу. Не виключено, що від цієї назви в українській мові з’явилося слово “гроші”. У за-

даний період на українські землі стали потрапляти західноєвропейські дукати і талари, а також венеціанські цехіни. Перелічені вище монети були у вжитку заможної частки населення в добу козацької республіки. Є окремі свідчення того, що Богдан Хмельницький розпочав карбування власних грошей, однак зразки такої монети відсутні [1, с. 14].

Гріш празький. Без зазначення дати. Чехія. Вацлав II (1278–1305 рр.). 28 мм.

Копійка. Московське царство. Іван IV (1533–1584 рр.). 9 мм.

Фоллеро. Крим, м. Кафа. XV ст. 12 мм.

Гріш. 1534 р. Королівство Польща. Сигізмунд I (1506–1548 рр.), м. Ельблонг. 22 мм.

Денга. Московське царство. Іван IV (1533–1584 рр.). 9 мм.

Срібна генуезько-кримська монета. Крим, м. Кафа. XV ст. 14 мм.

Гріш литовський. 1535 р. Велике князівство Литовське. Сигізмунд I Старий (1506–1548 рр.), м. Вільно. 26 мм.

1 рубль. 1654 р. Московська держава. Олексій Михайлович (1645–1676 рр.). Нове карбування XIX ст., виготовлений з оригінальних штампів. 44 мм.

Талер. 1648 р. Річ Посполита. Владислав IV (1632–1648 рр.), м. Гданськ. 44 мм.

землях утвердилося Кримське ханство, яке розпочало карбування власних монет від імені династії Гіреїв. Також власні монети мали автономне генуезько-татарське місто Кафа (сучасна Феодосія), місто Аспрокастро (сучасний Білгород-Дністровський). Після захоплення турками Константинополя в грошовий обіг потрапили і

У другій половині XVII ст. на політичній карті Європи помітно посилюється вплив Московської держави. У сферу її впливу потрапляє Лівобережжя України. Тут поширюються срібні копійки Московської держави і “єфимки” – європейські талари, контрмарковані (надкарбування) у Москві. Монети московського

НОВА ІСТОРІЯ

“Ефимки з ознакою” – західноєвропейські таліяри з московськими таврами.

виготовлення поступалися якістю високопробним золотим і срібним європейським, які домінували в обігу Правобережної України. Тільки наприкінці XVIII ст. російські металеві і паперові гроші витіснили польську та іншу іноземну валюту.

Зрештою, українські території остаточно розподіли між собою Російська та Австрійська імперії, і на готівковому ринку міцно утвердилися рубль і копійка та австрійські крона і крейцер. На довгі роки сама ідея створення власної грошової одиниці втратила сенс.

У грошовому обігу XIX ст., крім російських грошей, на українських територіях оберталися монети Польщі, більша частина якої також була приєднана до Російської імперії, а також у великих кількостях – гроші держав, що на постійно чи на певний час увійшли до складу Росії, а саме: Східна Пруссія, Ліфляндія, Молдавія-Валахія, Фінляндія, Грузія, деякі інші. Зустрічалися й угорські монети. Із початком Першої світової війни на наших землях з'явилися гроші Німеччини, а також металеві бони, випущені спеціально для окупованих територій.

Після Лютневої революції 1917 року у Санкт-Петербурзі Центральна Рада в Києві взяла курс на створення автономії України. Питання власної валюти спочатку не виникало, однак складна політична та економічна ситуація дуже швидко змусила українську владу предметно зайнятися виробництвом власних грошей. Адже протягом літа – осені 1917 року Тимчасовий уряд розпочав друкування у великих розмірах нічим не підкріплених грошей. Шалена ін-

Перша банкнота України. Центральна Рада.

Державний кредитовий білет Української Народної Республіки. 100 карбованців.
Розмір – 105 × 171 мм. Київ. Період обігу – з 5 січня до 24 вересня 1918 р.

Українська держава. Через нестачу готівки як гроші використовувалися 3 і 6-процентні облігації внутрішньої позики з назвою “Білет Державної Скарбниці” вартістю 50, 100, 200 і 1000 гривень та купони до них. Розмір – 149 × 294 мм. Виготовлено у Німеччині. Введено в обіг із 5 серпня 1918 р.

фляція підірвала довіру до російської валюти як у самій Росії, так і на окупованих територіях. Відчувався катастрофічний дефіцит рублів, а вже у червні вони зовсім перестали надходити в Україну.

У жовтні 1917-го до влади прийшли більшовики, але враховуючи їхнє негативне ставлення до ідеї української незалежності, ситуація з валютою не змінилась. У грудні 1917 року разом із першими реформами економічного і соціального спрямування Центральна Рада ухвалила тимчасовий закон про випуск державних кредитних білетів.

24 чи 26 грудня 1917 року (за різними джерелами) відбулася перша емісія українських карбованців. За результатами конкурсу на перших паперових грошах України містилося зображення тризуба, запропоноване відомим українським художником Г.Нарбутом. На першому білеті номіналом у 100 карбованців було також

Знак Державної Скарбниці Центральної Ради. 25 карбованців.
Розмір – 73 × 130 мм. Київ, Одеса. Період обігу – з 6 квітня 1918 р. до травня 1919 р.

Знак Державної Скарбниці Центральної Ради. 50 карбованців.
Розмір від 73.5 × 130 до 77 × 133 мм. Київ, Одеса. Період обігу – з 6 квітня 1918 р.

Паперові розмінні гроші Центральної Ради — шаги. 10, 20, 30, 40, 50 шагів.
Розмір — 25 × 31 мм. Київ. Період обігу — з 18 квітня 1918 р. до березня 1919 р.

зображено герб Київського магістрату XVI—XVIII ст. — куша і напис “100 карбованців”. Напис відтворено мовами чотирьох найчисельніших національностей, що проживали на території держави, — українською, російською, польською і єврейською. Серед населення нові гроші завоювали неабияку популярність, хоч і були досить низької якості внаслідок нестачі відповідних матеріалів.

У березні 1918 року прийнято Закон Центральної Ради “Про грошову одиницю, биття монети та друк Державних Кредитових Білетів”, яким основною грошовою одиницею визначено гривню, що мала містити 8.712 грамів широго золота і поділятися на 100 шагів.

Катастрофічна нестача грошей становила реальну загрозу для проведення розрахунків, унеможливлювала нормальне функціонування економіки і змусила Український Державний банк прийняти рішення щодо друкування скарбничих знаків, поки не надійдуть замовлені за кордоном банкноти гривні. Знаки державної скарбниці відіграли значно важливішу роль, ніж планувалось. Причиною цього стала затримка з виготовленням Німеччиною банкнот гривні. Внаслідок цього у Києві вирішили друкувати ці тимчасові гроші номіналами 5, 10, 25 і 50 карбованців для тривалого обігу. Однак 5 і 10 карбованців в обіг так і не надійшли. Приблизно тоді ж, у липні 1918 р., вперше з’явилися українські марки з номіналом у шагах. Передбачалися вони як поштові, але через відсутність в обігу монет замість них стали використовуватися марки.

Після розпуску Центральної Ради і приходу до влади гетьмана проголошеної Української держави, останній видав наказ про випуск в обіг білетів Державної Скарбниці номіналами 50, 100, 200 і 1000 гривень. Вони правили новому уряду за гроші, хоч спочатку це мали бути облігації внутрішньої позики.

Запровадження нових грошей в Україні не призвело до очікуваної стабілізації економіки, зважаючи на вкрай напружену політичну ситуацію на всіх територіях колишньої Російської імперії. Існує думка, що українська влада припустилася фатальної помилки, не визнавши статус грошової одиниці як національної валюти, а російську валюту не визнала іноземною.

У листопаді 1918 року після революцій в Австро-Угорщині та Німеччині і повалення гетьманського уряду в Україні було утворено Українську Директорію і 6 січня 1919 року гривня таки була проголошена єдиним законним платіжним засобом у межах держави. Проте через величезні втрати у роки Першої світової війни, революцій і безкінечних воєн на всі fronti, суцільну розруху налагодити управління економікою було вже практично неможливо. Попри всі негаразди і обмеженість територій, що контролювалися військами Директорії, гривня прижилася і навіть мала

Знак Державної скарбниці. 25 карбованців. 1919 р. Українська Народна Республіка. Директорія. 140 × 84 мм.

Розмінний білет Єлисаветградського відділення Народного банку. 10 рублів. 1918 р. 177 × 79 мм.

Розмінний білет м. Одеси. 10 рублів. 1917 р. 94 × 147 мм.

купівельну спроможність, вищу за “керенки”, “денікни” чи більшовицькі рублі.

На початку 1919 року російські війська захопили більшу частину території України, включаючи Київ. Населення чинило посильний спротив окупантам і не приховувало симпатій до своїх захисників, але у квітні війська Директорії були остаточно розгромлені, і в Україні (крім західних областей) закріпилася радянська влада.

Невдоволення діями більшовиків викликало у регіонах полум'я повстанської боротьби, а нестача грошових знаків сприяла появі величезної кількості регіональних грошей. Намагалися запровадити свої гроші також тимчасові уряди, генерали Денікін, Врангель, окремі ватажки повстанських загонів. Не вистають суперечки про гроші Нестора Махна, але історичних підтверджень їх існування поки що не пред'явлено. Відсутні також у державних архівах зразки банкнот уряду Радянської України номіналом у 50 карбованців.

У ті непевні часи паралельно з радянськими рублями в окремих регіонах ще до 1921 року використовувалися і гроші УНР номіналами 10 і 50 карбованців, хоч за це передбачалося покарання. Раднарком Росії запровадив в обіг “більшовицькі тисячки”, але вони мали настільки мізерний курс до золотого карбованця, що уряд змушений був у 1922–1924 рр.

Один рубль. 1924 р. СРСР. 33,5 мм.

Один полтинник. 1924. СРСР. 26,7 мм.

провести грошову реформу, в результаті якої на арені з'явився радянський червінець (1,6767 г золота). У 1924 році було встановлено курс радянського карбованця, що дорівнював 1/10 червінця. Відтоді радянська валюта на території України утвердилася остаточно.

Державний казначейський білет.
1 рубль золотом. 1924. СРСР. 82 × 156 мм.

Фашистська окупація України в роки Другої світової війни принесла з собою і нові гроші. До західних областей надійшли віддруковані у Кракові (Польща) білети номіналами 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 і 500 злотих, де вони в

Німецький окупаційний грошовий знак. 100 злотих. 1941 р.
Польський емісійний банк, м. Краків. 187 × 98 мм.

5 рейхсмарок. 1940–1945 рр. Німеччина.
Головне управління імперських кредитних кас. 123 70 мм.

основному і закріпилися. В грошовому обігу більшої частини України використовувалися військові марки – білети імперських кредитних кас єдиного зразка, які виплачували військовослужбовцям. За радянським карбованцем також зберігалася право платіжного засобу. Крім того, в обіг було введено валюту в окупаційних марках за явно завищеним курсом (10 руб. за 1 марку), що перевищувало довоєнний курс імперської марки у 5 разів. Для управління величезними окупованими територіями фашистська Німеччина утворила міністерство оку-

пованих східних областей. Українські землі 20 серпня 1941 року увійшли до Рейхскомісаріату України з центром у місті Рівне, а Галичина – до Генерал-губернаторства з центром у місті Кракові. У березні 1942 року окупаційний уряд України разом із Центральним емісійним банком України випустили в обіг банкноти карбованців номіналами 1, 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500. З їх появою населення зобов'язане було до 25 липня 1942 року обміняти радянські гроші, починаючи з купюр по 5 рублів і вище, на карбованці. У грошовому обігу також залишалися окупаційні рейхсмарки, радянська розмінна монета і німецька монета – 1, 5, і 10 пфенінгів. З наближенням Радянської Армії у 1944 році курс окупаційної марки на “чорному ринку” почав падати, що призвело до масової відмови від цієї валюти.

Під час війни Закарпатська Україна перебувала у складі Чехо-Словацьчини,

деякі землі – під контролем Угорщини, Румунії, де використовувалися грошові знаки цих держав.

Мають свою малодосліджену історію грошові документи, які функціонували переважно у західних областях України головним чином для розрахунків повстанців із населенням за одяг, харчі, медикаменти тощо. Маються на увазі “бофони” (скочення від “бойовий фонд”), відомостей про які дуже мало, оскільки вся історія повстанського руху в Україні 1940–50-х рр. протягом тривалого часу ретельно викривлялася

або ж просто замовчувалася.

Після очищення радянськими військами території України від фашистських загарбників у 1944 році і до проголошення Незалежності в 1991 році у грошовому обігу України використовувалися тільки радянські гроші.

СУЧАСНІСТЬ. УКРАЇНСЬКІ КУПОНКАРБОВАНЕЦЬ ТА ГРИВНЯ

У роки незалежності в історії грошового обігу України відкрилася нова знаменна сторінка. Першими ж державними документами, які проголошували засади незалежності (Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України тощо), зазначалася необхідність запровадження у державі власної національної грошової одиниці.

Робота у цьому напрямі розпочалася задовго до появи національних грошей. Враховуючи наявні труднощі, з якими стикнулася економіка України, уряд молоді країни вирішив вводити національні гроші поетапно. Першим кроком до цього стало запровадження в обіг 10 січня 1992 року купонів багаторазового використання. В умовах небаченого зростання цін і гострого товарного дефіциту вони прийняли на себе важкий інфляційний удар. А ще раніше, у 1991-му Національний банк розпочав переговори з відомими іноземними фірмами щодо виробництва української національної валюти – гривні і створення сучасної матеріально-технічної бази з її виробництва у подальші роки. Над розробленням дизайну гривні працювали відомі українські художники В.Лопата і Б.Максимов. Договори на виготовлення банкнот гривні малих номіналів було укладено з канадською фірмою “Кенедієн банкнот компані”, а номіналів 50, 100 і 200 грн. – з англійською фірмою “Томас де ля рю”, яка друкувала для України і купони. Монети номіналами від 1 до 25 коп. карбував Монетний двір Італії. Пізніше виготовлення монет було налагоджено на базі потужностей Луганського верстатобудівного заводу.

Віддруковані за кордоном купони транспортувалися в Україну повітряним шляхом за будь-яких погодних умов, що безперебійно забезпечувало потреби вітчизняної економіки у готівці. Доставка вантажів гривні до кінцевого пункту призначення забезпечувалася морським і річковим

транспортном у зв'язку з нестачею коштів на оплату послуг авіаційного транспорту. Незважаючи на окремі екстремальні ситуації, що іноді виникали через специфіку морських рейсів, будь-яких випадків втрати або пошкодження готівки вдалося уникнути.

Одночасно із забезпеченням зростаючих потреб економіки у готівці регулярно проводилася робота щодо вилучення з обігу номіналів купонів, що практично втратили свою купівельну спроможність.

До надзвичайно важливих подій тих років слід віднести здачу в експлуатацію 22 березня 1994 року першої друкарської лінії Банкнотної фабрики НБУ, що дало змогу припинити друкування банкнот купонкарбованців і гривні за кордоном. Важливою подією також стало завершення спорудження у 1996 році нової будівлі Центрального сховища. Вже після проведення грошової реформи, у квітні 1997 року офіційно до ладу стала Фабрика банкнотного паперу в м. Малин Житомирської області, а у квітні наступного року введено в експлуатацію Монетний двір НБУ. Обидва підприємства за технологічним рівнем, ступенем організації виробництва стоять в одному ряду з передовими аналогічними підприємствами світу.

Усередині 1996 року стан справ в економіці України значно поліпшився, склалися сприятливі умови для проведення у вересні 1996 року грошової реформи. Готуючись до надзвичайно важливого фінансово-економічного заходу, Державна комісія з проведення грошової реформи, підрозділи Національного банку України із залученням досвідчених фахівців регіональних управлінь і науковців у стилі терміни підготували цілу низку нормативних актів для супроводження грошової реформи, якими врегульовувався порядок обміну карбованців на гривні, порядок видачі комерційним банкам грошових знаків національної валюти, порядок складання і подання звітності, багато інших документів. При підготовці нормативної бази враховувався досвід проведення грошових реформ у зарубіжних країнах [3, с. 16–19].

Було також визначено рівень деномінації при обміні карбованців на гривні (100 000 : 1, що забезпечувало участь у грошовому обігу розмінних монет). Проводився величезний обсяг робіт із визначення потреб у го-

тівці в розрізі регіонів, організації заезнення гривні до регіональних управлінь НБУ і до банківських установ, розроблення маршрутів і графіків транспортування, гарантування безпеки, підготовки площ для зберігання грошей тощо. Передбачалися заходи, спрямовані на забезпечення стабільності валюти у монетарній сфері в подальшому.

Згідно з Указом Президента України від 25 серпня 1996 року “Про грошову реформу в Україні” терміни її проведення були визначені з 2 до 16 вересня 1996 року. По країні було розгорнуто понад 10 тисяч обмінних пунктів, майже 2 тисячі з них функціонували в багатолюдних місцях (на залізничних вокзалах, у морських і річкових портах), де за порядок і безпеку відповідали працівники підрозділів внутрішніх справ. Пенсіонерів обслуговувало понад 14 тис. підприємств зв'язку. Працюючі громадяни мали змогу здійснити обмін за місцем роботи, для чого було створено близько 92 тис. комісій з обміну карбованців на гривні. Під час проведення реформи 11.2 млн. громадян обміняли карбованці на гривні. Ще впродовж місяця після її завершення обмін продовжували комерційні банки за рішеннями райдержадміністрацій, а потім – регіональні управління Національного банку. Терміни обміну багато разів продовжувалися, остаточно реформу було завершено лише 20 грудня 2000 року.

На відміну від багатьох країн, грошова реформа в Україні носила неконфіскаційний і максимально прозорий характер, що забезпечило дові-

Картки споживача і українські купонкарбованці.

ру до неї насамперед населення. Вдалось уникнути розкручування інфляції, зайвої напруги у суспільстві та соціальних конфліктів. Безперечно, вдале проведення грошової реформи в житті молодій державі стало великою історичною подією, якою слід пишатися. Справдилися всі прогнози відносно її результатів, вдалося забезпечити фінансову стабільність і довіру до гривні. Грошова реформа також стала імпульсом до продовження в Україні економічних реформ [2, с. 25–26].

СУЧАСНА ГРИВНЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТІВКОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ

Незважаючи на численні негаразди у світовій економіці і економіці України, гривня гідно виконує свої функції щодо обслуговування вітчизняного грошового обігу, впевнено зайнявши свою нішу серед інших валют.

Заслугує на увагу такий напрям розвитку грошового обігу сучасної гривні, як вітчизняна нумізMATика, початок якій покладено 7 травня 1995 року випуском першої ювілейної монети “Перемога у Великій Вітчизняній війні”. У січні 1996-го Національний банк уперше взяв участь у роботі щорічної, 25-ї Базельської європейської монетної конвенції. З того часу Національний банк України є постійним учасником нумізMATичних виставок “World Money Fair” (Німеччина), “Монетне сузір’я” (Росія), Міжнародної конвенції Американської нумізMATичної асо-

Призи Національного банку України за перемоги в міжнародних конкурсах “Монета року” (2001 рік), “Монета сузір’я” (2008 рік) та “Вічниця нумізMATична – 2009”.

ціації тощо, де наші монети неодноразово завойовували престижні нагороди. Серед переможців престижних конкурсів – монети “Різдво Христове”, “Свято-Успенська Святогірська лавра”, “Ластівчине гніздо”, “Чиста вода – джерело життя”, “Несторлітописець”, “За твором М.В.Гоголя “Вечори на хуторі біля Диканьки”, “Міжнародний рік астрономії” тощо.

У грудні 2011 року в Україні з’явилися свої перші інвестиційні монети “Архістратиг Михайл” номіналами 20 і 5 грн., виготовлені із золота. На сьогодні також існують золоті інвестиційні монети номіналами 10 і 2 грн. та номіналом 1 грн. – зі срібла. Вони є засобами платежу і водночас належать до категорії банківських металів. Запровадження інвестиційних монет має за мету залучення додаткових інвестицій у країні, пошуків на вітчизняному ринку дорогіших металів, а також створення альтернативи накопиченню заощаджень населення в іноземній валюті. Як свідчить практика, монети здобули популярність серед населення і користуються підвищеним попитом.

Національний банк України приділяє пильну увагу питанням підтримки готівкового обігу на належному рівні та його подальшого вдосконалення. Усвідомлюючи важливість цього напрямку роботи, Правління НБУ у 2012 році затверджено Стратегічну програму з удосконалення організації готівкового обігу в Україні на 2013–2018 роки. На виконання цієї Програми розроблено і успішно реалізується відповідний план, заходи якого охоплюють широкий спектр назрілих проблем з удосконалення організації готівкового обігу України. Успішне завершення намеченого дасть змогу вдосконалити управління готівковим обігом в Україні відповідно до найкращих стандартів світової практики.

Література

1. *Гроші в Україні: факти і документи НАН України. Ін-т історії України; Авт.: М.Дмитренко, В.Ющенко, В.Литвин та ін. – К.: Фірма “ARC – Ukraine”, 1998. – 454 с.*

2. *Дорофєєва Н. Оптимістичні прогнози щодо нашої реформи повністю справдилися. – Вісник Національного банку України. Спеціальний випуск, присвячений 10-й річниці проведення грошової реформи в Україні. – 2006. – Серпень. – С. 22–26.*

3. *Терпило В. Як готувалася і проводилася грошова реформа в Україні – Вісник Національного банку України. Спеціальний випуск, присвячений 10-й річниці проведення грошової реформи в Україні. – 2006. – Серпень. – С. 14–21.*

4. *Стельмах В.С. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С.Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ. – 2009. – 402 с.*

5. *Шелов Д.Б. Северное Причерноморье 2000 лет назад / Академия наук СССР. – М.: Наука. – 1975. – 152 с.*

6. *Заєць О. Монети, покликані полішити інвестиційний клімат в Україні // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 9. – С. 39–40.*

7. *Гроші України. – К.: Національний банк України. – 2011. – 504 с.*

8. *Постанова Правління Національного банку України від 28.09.2012 р. № 399 “Про затвердження Стратегічної програми з удосконалення організації готівкового обігу в Україні на 2013–2018 роки”.*

9. *Міщенко С. Сучасні тенденції регулювання та організації готівкового грошового обігу / С.Міщенко // Банківська справа. – 2012. – № 1. – С. 96–109.*

У статті використано ілюстрації з книг “Енциклопедія банківської справи України” (К., 2001), “Гроші України” (К., 2011) та з архіву Редакції періодичних видань Національного банку України.

Інвестиційні монети України “Архістратиг Михайл” номіналами 20, 10, 5, 2 і 1 гривня. Введені в обіг у 2011–2012 рр.